

İPEK, Abdulmuttalip (2025). "Manevî Yükselişin Kaynağı Olarak Aşk ve Mesnevî'nin 31. Beytinin Şerhi". *The Journal of Turkic Language and Literature Surveys (TULLIS)*, "Dinle Neylerden II" Mesnevî'nin 19-35. Beyit Şerhleri Özel Sayısı,
DOI: 10.30568/tullis.1821525

MANEVÎ YÜKSELİŞİN KAYNAĞI OLARAK AŞK VE MESNEVÎ'NİN 31. BEYTİNİN ŞERHİ

*Aşk kim sûret-i Mevlânâdır
Ma'nî-i hilkat-i Mevlânâdır*

(Şeyh Gâlib)

Abdulmuttalip İPEK*

Özet

Tasavvufî düşünce, insanın varoluş serüvenini bir yolculuk olarak tasvir eder. Bu yolculuk, Hak'tan gelip yine Hakk'a dönme arzusunun yani "aslına rücû"nun hikâyesidir. Ezelden ebede olan bu yöneliş, meyil ise kaynağı itibarıyla pek çok mutasavvıf tarafından "aşk" olarak telakki edilmiştir. Zira gerek Mevlânâ gerek diğer pek çok mutasavvıf, aşkı mahiyeti gereği "ezelî" ve "tanrısal" olarak nitelendirir. Bu açıdan tasavvuf geleneğinde aşk, sadece beşerî (dünyevî) bir duygu değil; ilahî hakikatin bir yansıması, insanın Allah'a yaklaşma ve O'nda fânî olma yolundaki en temel unsurdur. Mutasavvıflar aşkı, insanı hakikate götüren, onu arındıran, dönüştüren ve manevî açıdan kanatlandıran bir güç olarak kabul ederler. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 1273) de Mesnevî'sinde bu yolculuğun en güçlü itici unsurunu "aşk" olarak tayin etmiştir. Ona göre aşk, âşığın/sâlikin manevî seyrini mümkün kılan, ruhu kesret âleminde vahdet ufkuna taşıyan bir kanattır.

Nitekim bu makalenin konusunu teşkil eden ve Mesnevî'nin otuz birinci beyti olan *Ger nebâşed 'aşk-râ pervâ-yı ü /Ü çü murgî mând bî-per vâ-yı ü* şeklindeki beyit de insanın manevî yolculuğunun en güçlü itici unsuru olan aşkın ifadesidir. Metin merkezli şerh ve klasik şârihler ile modern yorumların karşılaştırılması olarak okunmasının benimsendiği bu makalede, öncelikle zikrolunan beyit günümüz Türkçesine aktarılmış, beyit hakkında şârihlerin değerlendirmelerine yer verilmiş daha sonra ise aynı beyit şerh edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Mevlânâ, Mesnevî-i Ma'nevî, Şerh, 31. beyit, Kuş, Kanat.

LOVE AS THE FOUNTAINHEAD OF SPIRITUAL ASCENT: A COMMENTARY ON THE THIRTY-FIRST COUPLET OF THE MASNAVI

Abstract

Sufi thought portrays the existential journey of humans as a voyage. This journey is the story of the desire to return to the Truth after coming from it, namely the story of "returning to one's origin." This inclination from eternity to eternity has been considered by many Sufis as "love" in terms of its source. Indeed, both Rumi and many other Sufis characterize love as "eternal" and "divine" by its nature. In this respect, in the Sufi tradition, love is not merely a human (worldly) emotion; it is a reflection of divine truth, the most fundamental element in human's path toward approaching God and becoming annihilated in Him. Sufis accept love as a force that leads humans to truth, purifies them, transforms them, and spiritually gives them wings. Mevlana Jalaluddin Rumi (d. 1273) also identified the strongest driving element of this journey as "love" in his Masnavi. According to him, love is a wing that enables the spiritual journey of the lover/seeker and carries the soul from the realm of multiplicity to the horizon of unity.

* Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta abdulmuttalipipek@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6437-439X

Gönderilme Tarihi: 11 Kasım 2025

Kabul Tarihi: 10 Aralık 2025

Yayımlanma Tarihi: 28 Aralık 2025

Thus, the couplet that constitutes the subject of this article, which is the thirty-first couplet of the Masnavi, “Ger nebāşed ‘aşk-râ pervā-yı ū / Ū çü murğî mând bî-per vāy-ı ū,” is an expression of love as the strongest driving force of the human’s spiritual journey. In this article, which adopts a comparative reading of text-centered commentary, classical commentators, and modern interpretations, the aforementioned couplet is first translated into contemporary Turkish, followed by the evaluations of the commentators about this couplet, and then an attempt is made to comment on the same couplet.

Keywords: Mevlâna, Masnavi-i Ma‘navi, Commentary, 31st couplet, Bird, Wing.

Giriş

Mevlânâ’nın yaklaşık yirmi altı bin beyit ve altı defterden müteşekkil, kıssa içinde kıssa (iç içe geçmiş tahkiye) tekniğiyle vücuda getirdiği *Mesnevî-i Ma‘nevî*, didaktik mahiyetli bir eser olup tasavvufun temel ilkelerini yoğun teşbih ve metafor örgüsü içinde ele alır. Başta Anadolu, İran ve Orta Asya olmak üzere İslam coğrafyasında oldukça etkili olan bu eser medrese, tekke ve meclislerde asırlar boyunca okunmuş; dinî, tasavvufî, felsefî ve edebî mecralarda pek çok âlim, mutasavvıf, düşünür ve şairi etkisi altında bırakmıştır. “*İnsan düşüncesinin en iyi ürünlerinden biri sayılması gereken bu uzun manzumede Mevlânâ, önemli irfanî, dinî ve ahlakî konuları dile getirmiş, açıklama sırasında ayet ve hadislerle yer vermiş veya onlara işaretlerde bulunmuştur*” (Zebîhullâh-i Safâ, 2005, s. 104). Bu yönüyle yazıldığı günden günümüze gelinceye değin yaklaşık yedi asırlık zaman dilimi içerisinde her zaman “*okunan, dinlenen, toplumsal anlayış ve tavır birliğine yol açan ahlâkî ve edebî kitaplar içerisinde Mesnevî mühim bir yer tutmaktadır. Tasavvufî anlayış çerçevesinde aşk, sabır, gayret, tevekkül, ilim, akıl, idrak, hakikat, suret, mana, hicap ve taklit gibi yüzlerce kelime ve terimin izahını Mevlânâ’nın eserlerinde bilhassa Mesnevî’inde bulmak mümkündür*” (Mevlânâ, 2008a, s. 30).

Onun bu denli şöhret kazanması ve tesirinin sürekli olmasında ise hiç şüphesiz aşk merkezli tasavvuf düşüncesi ile coşkun bir vecd hâlinin yansıması olan ve aynı zamanda didaktik bir gaye taşıyan üslubu etkili olmuştur. Aşk, Mevlânâ’nın hem egzistansiyel sorunları tartışmada hem de din felsefesi yapmada müracaat ettiği önemli bir kavramdır.¹ Esasen aşk, Mevlânâ gibi tasavvuf erbâbı yanında mecazî aşkı dile getiren şairlerin de hemen her şiirde müracaat ettiği ortak bir duygu ve kavramdır. Bu nedenle beytin izahına geçmeden evvel aşkın mahiyetine ilişkin genel bir değerlendirme yapmak gerekir.

1) Aşkın Mahiyeti ve Kavramsal Çerçevesi

“Aşk”ın etimolojik kökeni ve mahiyetine ilişkin genel kabule göre “*aşk, sarmaşık manasına gelen ‘ışk’ kelimesinden alınmıştır. Sarmaşık girdiği yeri nasıl kaplarsa aşk da girdiği kalbi hatta insanın vücudunu öylece sarar. Aşk, muhabbetin seveni kavraması, bütün vücuduna yayılması âdeta onu sarmaşık dalları gibi*

¹ Rubailerinden hareketle Mevlânâ’nın aşk anlayışına ilişkin ayrıntılı bilgi ve değerlendirmeler için bk. Yasa, 2010, s. 28.

kucaklamasıdır. Aşk, her durum ve hâliyle insanı Hakk'a götüren yoldur. Hakikate mecaz köprüsünden ulaşıldığı için mecazi aşk da kulu er geç Mevlâsına kavuşturur" (Kılıç, 2017, s. 39). Aşkın etimolojisine ilişkin bu değerlendirmede sevginin tüm insan vücudunu kaplaması yani "aşırılık" bildirmesi hususiyetine atıfta bulunulmuştur. Bir diğer husus ise aşk duygusunun şairler ve özellikle mutasavvıflar için daha ziyade dinî ve tasavvufî bağlamda ele alınıp işlendiği gerçeğidir. Buna göre aşk varoluşun en önemli sebebidir ve aşkın kaynağı olan Allah hem âşık hem de maşûktur. Bununla yaratıcının, her varlığın ezeli ve ebedi kaynağı olduğu gibi aşkın da yegâne kaynağı olduğu vurgulanır. Zira "İnsanla evren arasındaki sempati, tüm kozmosu kaplayan aşka dayanır. Allah hem âşık² hem maşûk hem de sevilendir; bu nedenle kozmosun başlangıcı ve sonu O'dur. Onun dünyaya duyduğu aşk, evreni bir baştan bir başa kaplar ve ontolojik hiyerarşinin her düzeyinde farklı bir şekilde tezahür eder." (Nasr, 1985, s. 288). Üstelik Allah âlemi sevgiyle yarattığı ve yarattıklarına karşı çok merhametli (El-Gafûr) ve seven olduğu (El-Vedûd)³ için ilahî sevgi kesintisizdir. Bu nedenle her şeyde olduğu gibi "aşkla karılmış ve karışmış" olan yaratma eyleminde de süreklilik söz konusudur: "Allah âlemi sevgiyle yarattı; bu yüzden âlemi dolduran çokluğu aşk üretir. Allah, yaratıkları sevmeye asla son vermez; dolayısıyla onları yaratmayı asla sona erdirmez ve bu durum âlemi daimî bir dönüşüm ve akış durumunda tutar. Her şey aşkla karılmış ve aşka karışmıştır; çünkü onları Allah'ın sevgi sıfatı varlığa getirir ve tüm eylem ve etkinliklerini o harekete geçirir" (Chittick, 2006, s. 149).

Şiddetli, aşırı sevgiyi ifade eden "aşk" sözcüğü her ne kadar Kur'ân'da geçmese de pek çok ayette bu duyguyu tanımlayan aynı manadaki hubb (حب), muhabbet (محببت), meveddet (موَدَّة) ve vudd (ود) yahut vedûd (ودود) kelimeleri yer almaktadır.⁴

Dolayısıyla aşırı, şiddetli sevgi ve düşkünlük manasında kullanılan aşk "gerek Divân edebiyatının gerekse tasavvufî Türk edebiyatının belkemiğini" oluşturur (Pala, 1999, s. 42). Edebî ve dinî-tasavvufî metinlerde maddî, beşerî ve çoğunlukla platonik bir aşkı dile getiren mecazî aşka nispetle, muhatabın müteal (aşkın) bir güzel (hüsn-i Mutlak) olmasının da etkisiyle ilâhî aşk, daha zengin ve çağrışım yönü daha güçlü bir anlayışla ele alınmıştır. Tasavvufî gelenekte kimi sûfilerin aşkı din gibi görmeleri, aşkın ilahî hakikatin bir yansıması yahut kişiyi yaratıcıya ulaştırmada bir vasıta olduğunun göstergesidir. Nitekim Yunus Emre (1320?):

İy 'âşıkân iy 'âşıkân 'ışk mezhebi dîndür bana

² Aşk kavramının "aşırılık" çağrışımı nedeniyle başlangıçta Allah hakkında "âşık" sıfatının kullanımı uygun bulunmamış; ilk dönem sûfilerinden Ebu'l-Hüseyin Nûrî (ö. 908) "Ben Allah'a âşıkım O da bana âşıktır" dediği için büyük tepki çekmiştir. Daha sonraki dönemde ise bu meseleyi özellikle ve geniş bir biçimde ele alan Sevânîhu'l-Uşşâk müellifi Ahmed Gazalî (ö. 1126) ile onu takip eden İbnü'l-Arabî (1165-1240), Mevlânâ (1207-1273) gibi mutasavvıflarla bu konudaki tartışmalar yumuşamış, aşk kelimesi dinî-tasavvufî literatürde yaygınlık kazanmıştır. (Ayrıntılı bilgi için bk. Kara, 1992, s. 43).

³ Bürûc Sûresi'nde (85/14) Allah'ın kullarına karşı merhameti ve sevgisini ifade etmek üzere: "O, çok bağışlayandır, çok sevendir" (وَهُوَ الْغَفُورُ الْوَدُودُ) buyrulur.

⁴ Söz konusu âyetler için bk. Bakara 2/165; Tâhâ 20/39; Rûm 30/21; Şûrâ 42/23; Mâide 5/82; Mümtahine 60/1, 7; Meryem 19/96; Bürûc 85/14; Hûd 11/90.

Gördi gözüm dost yüzünü yas kamu düğündür bana (Tatçı, 2005, s. 24)

derken; 16. yüzyıl divan şairi Hayretî (ö. 1534) de Hz. Peygamber'in eşğine, Ka'be gibi olan mahallesine canını kurban etmeyen, aşk mezhebi içerisinde ümmetten olamayacağını ifade için "mezheb-i aşk" terkinini kullanır:

Mezheb-i 'ışk içre ümmetden degüldür Hayretî
Ka'be-i kûyında kurbân etmeyen cân Ahmedün (Musluoğlu, 2022, s. 479)

Eşrefoğlu Rûmî (ö. 1469-70?) ise sevmeyi dîn ve îmân ile özdeşleştirir:

Ey Allah'ım beni senden ayırma
Beni senin dîdarından ayırma

Seni sevmek benim dinim îmânım
İlâhî dini îmândan ayırma (Çelebi, 2015, s. 65)

13. yüzyılın önemli şair ve mutasavvıflarından İranlı Ruzbihân-ı Baklî (ö. 1209) ise Abherü'l-Âşıkîn (Âşıkların Hâlleri) adlı eserinde tasavvuf düşüncesinin temeli hâline getirdiği aşk ve muhabbeti açıklarken aşkı umumî olarak beşe ayırır: *"Bunlardan biri ilahî aşktır. Bu öyle bir aşktır ki tüm makamların nihayetidir ve müşahede, tevhit ve hakikat ehlinde başkasında bulunmaz. Bir diğer aşk türü aklîdir ve melekûtun mükâşefe âleminde seyir kılar. Bu marifet ehlinin tutkusuna verilen bir isimdir. Bir diğeri rûhanî aşktır ve insanların havâssında görülür. Bu aşkın son derece şeffaf ve latîf bir tabiatı vardır. Bir diğer aşk da behîmidir ve insanların rezil tabiatlılarında bulunur. Bir diğeri de tabîî aşktır ve halkın önemli bir kısmında bulunur"* (Ruzbihân-ı Baklî, 2024, s. 22-23).

Bu açıdan bakıldığında ister mecazî ister ilahî olsun aşk, ilk insandan günümüze gelinceye kadar edebî, dinî, tasavvufî, ilmî vd. yönleriyle ele alınmış; varlığın, eşyanın, ontolojik olarak insanın var oluşunun anlamlandırılması ve adlandırılmasının kaynağı olarak görülmüştür. Bu bağlamda aşk, insanın varoluşu ve mahiyeti üzerine düşünen herkesin zihin dünyasında derin izler bırakan, üzerinde düşünülmesi ve anlamlandırılması gereken temel bir olgudur. Bu nedenle, bilim insanlarından şair ve yazarlara, filozoflardan din âlimlerine kadar geniş bir yelpazede, neredeyse herkes aşkın doğası ve tezahürleri üzerine çeşitli görüşler ortaya koymuştur. Aşk, gerek klasik Türk edebiyatı gerek tasavvuf edebiyatı bünyesinde vücuda getirilmiş metinlerin hemen hepsinin omurgasını oluşturan, şairlere ve sûfilere ilham kaynağı ve yol gösterici olan yegâne kavramdır. Bu yönüyle aşkın, söz konusu edebî gelenek içerisinde çoğunlukla beşerî/mecazî ve dinî/tasavvufî boyutuyla ele alındığı görülmektedir.

Mecazî yahut beşerî boyutuyla aşk; bir güzele, sevgiliye duyulan aşkı ifade eder. Bu çerçevede Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyha ve Kerem ile Aslı gibi farklı kahraman ve olay örgüleriyle karşımıza çıkan aşk hikâyeleri, ortak bir konuyu genellikle maddî aşkı konu edinen metinlerdir. Bununla birlikte bu hikâyelerde, beşerî aşk ile ilahî aşkın iç içe geçtiği yahut beşerî

aşkın ilahî aşka ulaşmada bir basamak, hazırlık vazifesi gördüğü örnekler de bulunmaktadır. “Aşk”ın temelde bu iki düzey üzerinden ve çoğunlukla aynı kavramlar üzerinden ele alınması nedeniyle zaman zaman hangi aşkın anlatıldığının tespiti tam olarak mümkün olamamıştır; ancak bu örtülü ifade tarzının bir eksiklik olarak değerlendirilmesi şöyle dursun, şiirin anlam ve çağrışım dünyasına zenginlik kazandırdığı bir gerçektir.

Tasavvufî boyutuyla aşk ise ilahî aşkı yani maddeden (mâsivâ) geçerek manaya yönelmeyi, Mutlak Güzel’i arzulamayı, nefsi öldürmeyi, benlik kaydından kurtulmayı ve Hakk’ın varlığında fânî olarak bekâ bulmayı, ebediliği elde etmeyi amaçlayan bir aşk anlayışıdır. Bu bakımdan tasavvuf edebiyatındaki aşk ile kastolunan Allah aşkı olup bu aşk kıssasının büyük bir bölümü ilk âşık olan Hz. Âdem’e ve son peygamber Hz. Muhammed’e odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle tasavvufî düşünce sisteminde ve onun mahsulü olan tasavvuf edebiyatında “...aşk kıssası mitsel evrende iki temel aktöre odaklanmaktadır. Bütün karakterlerin babası ve bir kere sürçen fakat sonra yetkinliğe erişmek için devâm eden Âdem; Kur’ân’ın kendinde tecessüm etmiş olması ve Allah’a yükselişiyle aşkın âşığı mâşukuna [sevginin seveni sevgiliye] kavuşturduğunu kanıtlayan Hz. Muhammed. Müelliflerimizin anlattığı üzere kıssa, Allah’ın meleklere bir halîfe yaratacağını söylemesinden çok daha önce başlamıştı. İki mitsel olay aşkın kökenine işâret etmektedir: Ahid ve emanet” (Chittick, 2018, s. 85). İslam felsefesi filozoflarının en önemli isimlerinden Farâbî (ö. 950), felsefî sisteminin esaslarını teşkil eden eseri el-Medînetü’l-Fâzıla’da “aşk”ın nihâî amacının Allah olduğunu söyleyerek seven ve sevilen, öven ve övülen ile âşık ve maşûkun hakikatinin Allah’ın zâtında bir ve aynı olduğunu ifade eder (Farâbî, 2017, s. 21). Aynı şekilde aşkın mebd ve me’âdi da mutlak güzel olan Allah’tır. İslamî düşünce sistemi ve tasavvufî gelenek içerisinde bu hususta görüş beyan etmiş olan âlim, filozof ve mutasavvıfların aşk konusundaki görüşü de çok büyük oranda bu yönde olup gerek aşkın varlığı gerek yöneldiği kaynak bakımından hemen hepsi aynı noktaya dikkatlerini teksif etmişlerdir. Nitekim Meşşâî ekolün en önemli filozofu İbn Sînâ (ö. 1037) da Vâcibü’l-Vücûd yahut İlk Prensip olarak tanımladığı Allah’ın en güzel olduğunu, sevenin ve sevilenin O olduğunu düşünür: “Yaratılmış her varlık, doğuştan salt iyyinin aşkıyla bezenmiştir. Mutlak, kendi âşıklarında yani varlıklarda ortaya çıkar. Bu ortaya çıkış farklı derecelerde gerçekleşir. Bunun için dünyanın yaratılışının veya var olan her varlığın taşıy yayılmasının prensibi aşk’tır. İşte bu prensiple her şey zaruret kanununa göre Allah’tan çıkar ve gene O’na döner” (Altıntaş, 2002, s. 73).

Bakara Sûresi’ndeki: “Mü’minlerin Allah’a olan sevgisi daha güçlü bir sevgidir” (Altıntaş ve Şahin, 2011, s. 31) âyetinden hareketle Allah’ı sevmeyi O’na iman etmenin, hakiki kulluk bilincinin alâmeti ve delili sayan mutasavvıflar, Allah ile kul arasındaki sevgiyi çeşitli metaforlarla ve sembolik bir anlatımla dile getirmişlerdir. Başlangıçta Allah sevgisinden ziyade Allah korkusuna yer veren ve beşerî sevgiyi çağrıştıracak aşk kelimesini kullanmaktan imtina eden ilk dönem zâhidleri 8. yüzyıldan itibaren bu kelimeyi kullanmaya başlamış, özellikle sûfî Ahmed el-Gazzâlî (ö. 1126)’nin Sevânihü’l-Uşşâk adlı eseri ile birlikte aşk, tasavvuf

çevrelerince de benimsenerek kullanılmaya başlanmıştır (Uludağ, 1991, s. 11-12). “Fakat Şems’in telkini ile Mevlâna, İlahî aşk temasına bambaşka bir mana yüklemiştir. Çünkü Mevlâna’ya gelinceye kadar tasavvufta ‘aşk’ kavramı yüce yaratıcıya karşı duyulan derin muhabbeti ifade ediyordu. O ise aşkın sadece kul tarafından beslenen duyguları kapsamadığını, aynı zamanda insanın maşûk-ı İlahî olduğunu söyleyerek ‘âşık insan’ kavramı yanında, ‘maşûk insan’ kavramını da gündeme getirmiştir. Bu kavram, insana yalnız olağanüstü bir imtiyaz vermekle kalmıyor, aynı zamanda bu üstünlüğü yeryüzünde yaşatmasını da gerekli kılıyordu” (Küçük, 2006, s. 152-153).

2) 31. Beyit ve Mesnevî Şerhlerinde Bu Beyte İlişkin Değerlendirmeler

گر نباشد عشق را پروای او
او چو مرغی ماند بی پروای او

Ger nebâşed ‘aşk-râ pervâ-yı ū
Ū çü murgî mând bî-per vâ-y-ı ū

Eğer aşk için âşığın pervası olmazsa o, kanatsız bir kuş gibi kalır; vay onun hâline!

Beytin gerek mana gerek üslup açısından temerküz ettiği anahtar kavram Arapça “aşk” sözcüğü ile onun mahiyetine işaret eden ve ikinci mısradaki cinaslı bir biçimde kullanılmış olmakla beraber her iki mısradaki tekrarlanan Farsça “pervâ” kelimesidir. Bu nedenle beytin anlaşılmasında bu iki sözcük önem arz etmektedir.

Aşk ve mahiyetine ilişkin değerlendirmeye ayrı bir başlıkta yer verildiği için “pervâ” kelimesine bakacak olursak, lügatlerde kelimenin “*korku, havf; çekinme, sakınma, ictinab, ihtiraz; bağıllık, kayı, tekellüf, takayyüd, gaile*” (Parlatır, 2006, s. 1356) gibi çoğunlukla olumsuz anlamları bulunmaktadır. Bununla birlikte pervâ; “*tâkat, ârâm, bilmek, dâniş, teveccüh, iltifât, meyl, rağbet ve mübâlât*” (Hüseyin Remzî, 2018, s. 207) gibi manalara da gelmektedir. Nitekim beyitte de pervâ sözcüğü bu manasıyla yani meyil ve tâkat manasıyla kullanılmıştır. İsmail Rusûhî-yi Ankaravî (ö. 1631), Mecnû’atü’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif adlı Mesnevî şerhinde beyte şu şekilde anlam vermiştir: “*Eğer ışkdan âşıkun pervâsı olmaya ya’nî meyl ü teveccühi cânib-i ıška olmaya ol per ü bâlsız murg gibi kaldı vâ-y ana ya’nî ol âşıkun ki ıška meyl ü hevesi olmasa ve bâr-ı ıška tâkat u pervâ bulmasa ol kimse murg-ı bî-per gibi kaldı...*” (Tanyıldız, 2010, s. 250). Benzer şekilde Sabûhî Ahmed Dede’nin (1584-1647) Mesnevî şerhi mahiyetindeki “İhtiyârât-ı Sabûhî” adlı eserinde de beyitte geçen “pervâ” sözcüğüne “meyl, talep ve heves” manası verilerek beyit şerh edilmiştir: “*Çünkü bir kimsenin aşka pervâsı olmaya. Ya’nî meyli ve talebi ve hevesi olmaya ol kimse bir murg-ı bî-per gibi kalur...*” (Algül, 2007, s. 65). İsmail Hakkı Bursevî (1653-1725) de beyte mana verirken “pervâ”nın karşılığı olarak “meyl, heves ve kayırma” sözcüklerini tercih etmiştir (Bursevî, 2012, s. 74).

Mesnevi'ye yazılmış Türkçe ilk tam şerh olan Şem'î Şem'ullâh'ın (ö. 1602-1603) şerhinde ise beytin anlamı verildikten sonra şiirin anlaşılmasına yardımcı olacak diğer sözcüklerin de manası verilmiştir: "...ger lafzı bunda şart içündür nebâşed fi'l-i nefydür bâşîdenden müştakdur pervâ meyl ü kayu ma'nâsınadur, û'dan murâd âşıkdur ki bunda tâlib-i ışk ma'nâsınadur zîrâ âşıkâ pervâ-yı ışk mukarrerdür" (Dağlar, 2009, s. 231-232). Tâhirü'l-Mevlevî (1877-1951) ise "pervâ" kelimesini "meyl ve teveccüh" manasıyla yani aşka olan arzu ve istek manasında değil "sabır ve tahammül" manasıyla alarak aşkın elemelerine ve maşûktan gelecek cümle cevır ve cefaya tahammül manasında beyti yorumlamıştır: "Âşıkda, aşkın elemelerine sabır u tahammül bulunmayacak olursa o -bîcâre- kanatsız kuş gibi kalır. Vay onun hâline!" (Tâhirü'l-Mevlevî, t.y., s. 86). Beyte: "Aşka tahammülü olmayan kimse, kanatsız kuş gibidir, vah ona!" (Ken'an Rifâî, 2015, s. 8) şeklinde anlam veren Ken'an Rifâî de "pervâ" kelimesini Tâhirü'l-Mevlevî gibi "tahammül" manasında almıştır. Beytin yorumlanması bahsinde ise: "Yazık o kimseye ki aşka kanatlanmaktan habersiz, suya toprağa velhâsıl, dünyâya bağlanıp kalmıştır. Nefse mahkûmiyet kafesinde mahpus olan bir kimse, kendi aldatıcı varlığından kurtulamamış, bu geçici ve yalancı varlığı yok edememişse Allah varlığına ve Allah'taki ebedî güzelliğe kanatlanamaz" (Ken'an Rifâî, 2015, s. 11) der.

Mesnevî'nin ilk cildinin şerhini yapan Âbidin Paşa (1843-1906), gerçek âşığın her durumda düşünceği veya düşünmesi gereken şeyin aşkın devamı ve kemal bulması olduğundan hareketle âşık "eğer bu yüce maksada kendini adamazsa kanatsız kuş gibi kalır. Maşûkuna doğru manen yükselemeyen âşığın vay hâline!" (Âbidin Paşa, 2007, s. 33) der. Dolayısıyla "pervâ" sözcüğünü "çaba, güç ve tahammül" manalarında ele alır.

Nakşîbendi şeyhi ve mesnevihân Şeyh Mehmed Murâd (1788-1847) kısaca Hülâsatü's-Şürûh olarak bilinen Hülâsatü's-Şurûh fî Nihâyeti'l-Vüzûh adlı şerhinde "pervâ" sözcüğünün anlamına dikkat çekerek "Pervâ, bir nesneyi kayırıp murâd etmege derler" (Öksüz, 2008, s. 118) der. Bu da yine aşka meyletme, aşkı arzulama manası taşır.

Beyitte üslup veya söyleyiş açısından dikkat çeken bir diğer husus, "pervâ" kelimesinin hem birinci hem de ikinci mısradaki kullanımıdır. Avnî Konuk'a göre "Birinci mısra'daki 'pervây' meyl ve iltifât demektir. İkinci mısra'daki 'pervây' kanat ma'nâsına olan 'per' ile edât-ı teessüf ve tahassür olan 'vây'dan mürekkebirdir. Ya'nî bir kimse kendisinde hilâten mündemic olan aşk duygusunu eşyâ-yı süfliyye cihetine tevcîh edip Zât-ı Hakk'ın aşkına meyl ve iltifât etmezse, kanatsız bir kuş, yukarıya uçamadığı gibi böyle bir kimse de aşkını tevcîh ettiği süfliyyet âleminde kalıp Hak tarafına ve âlem-i ulvîye uçamaz. Vây böyle bir kimsenin hâline!" (Konuk, 2011, s. 94). Böylece Avnî Konuk "kanatsız kuş" ibaresini sadece mana boyutuyla mecazî bir kullanım olarak değil aynı zamanda etimolojik yönüyle de ele alır ve ona göre meyledilmesi gereken aşk süfli bir aşk olmayıp zât-ı ilâhîye yönelik bir aşktır.

Diğer Mesnevi şerhlerinde de “menzil ve merâtibe vusûl”ün aşk ile olabileceği, aşka meyli ve sabrı olmayan âşıkın kanatsız bir kuş gibi uçamayacağı, menzil ve maksûduna erişemeyeceği ifade edilmiştir.

3) Kuş/Kanat Metaforu ve 31. Beytin Şerhi

Gerek Mevlânâ gerek diğer mutasavvıfların aşkı anlama biçimi büyük oranda benzer olup aşk; hem varlığın, var oluşun sebebi hem de insanın kemâle ulaşmasının yegâne aracıdır. Mevlânâ bir rubaisinde bu hakikati şu şekilde dile getirir: “Ey aşk, sen ne biçim şeysin ki, evrende var olan her şey senin ve her şey sensin.” (Mevlânâ, 2008b, s. 140).

Geleneksel İslam düşünce ve kültürünü yansıtan bu aşk anlayışına göre “*Varoluşta (vucûd) hiçbir şey yoktur ki onda O’nun aşk ve sevgisi olmamış olsun. Zîrâ her şey için bir kemâl vardır ki bu da o şeyin sevgilisidir. Sevgi ile ilgili tüm mükemmellikler, Allah Sübhânehû’dan taşar ve akar. Bütün sevgiler doğrudan Allah’a, dolaylı olarak da varlıklara âittir*” (Dâvûd el-Kayserî, 2011, s. 45). “*Halkın eşyâ-yı mütenevviaya ve peder ve mâdere ve birâdere ve ehîbbâya ve yerlere ve göklere ve bağlara ve saraylara ve ilimlere ve amellere ve taâmlara ve şarablara olan bütün arzûları ve vefaları ve muhabbetleri ve şefkatleri böylecedir. Cümlesinde Hak arzûsu vardır ve o şeyler hep nikâbdır. Vaktâ ki bu âlemden intikal ederler, o şeyler bu nikâblar ve yüz örtüleri olmaksızın zâhir olur*” (Mevlânâ, 2015, s. 34).

Bu bakımdan yaratılmış olan cümle varlıktaki sevginin yahut aşkın kaynağında Yaratan’a bir meyil söz konusudur ki Mevlânâ’nın beytinde geçen “pervâ” sözcüğü daha önce zikrolunduğu üzere “meyl, iltifat, teveccüh ve bilmek” anlamlarına da gelmektedir. İbn Sînâ’nın (ö. 1037), tabiat felsefesini dayandırdığı ilkeleri (örneğin madde ve sûret, zaman ve mekân, tabiat bilimlerinin temelini oluşturan hareket çeşitleri) açıklarken hareket bahsinde zikrettiği “meyl” kavramı, meyil-hareket ve meyil-aşk ilintisi bağlamında önemlidir. Aristo’nun (m.ö. 384-322) düşünce sisteminin bir yansıması olan ve İbn Sînâ’da Meşşâî felsefe olarak karşılığını bulan peripatetik felsefe; cisimlerin hareketliliğini sağlayan, bütün gök kürelerini hareket ettiren bir İlk Müteharrik’in bulunduğu düşüncesini esas alır. İbn Sînâ bu hareketliliği ise İlk Müteharrik’e duyulan arzu, meyil ve aşk ile açıklar: “*Hareket sırasında bütün engellerin aşılmasını sağlayan, varlıkların ilk müteharrik (prime mover) için duydukları arzu veya meyildir. İbn Sina hem doğal hem de zoraki hareketin bir müddet sonra sona ermesi gerektiği için göklerin daimî hareketinin, her gök kürede bulunan ve ilk sebep (first cause) veya ilk müteharrik (prime mover)’e duyduğu aşk nedeniyle kürelerin hareketine sebep olan nefsin iradesi ile olması gerektiğini savunur...Göklerde olsun, dünyada olsun hareket eden ile hareket ettiren arasındaki ilişki, âşık ile maşûk veya vücûd ile nefis arasındaki ilişki gibidir*” (Nasr, 1985, s. 256). İbn Sînâ’ya göre bütün hüviyetlerde salt iyiden alınmış olan hüviyetinin kemaline karşı bir temayül (nüzü’) vardır ki bu da “aşk”tır (İbn Sînâ, 2017, s. 64).

Mevlânâ da beyitte sevginin, insanın kemâle ermesinin yegâne vasıtası olduğu düşüncesinden hareketle varlığın sebebi olarak telakki ettiği aşkın, insanın manevî yükselişinde zorunlu bir güç olduğunu dile getirmektedir. Bu düşüncesini dile getirirken de “kuş”u bir metafor olarak kullanmıştır. Zira kuş biyolojik bir varlık olarak düşünüldüğünde; uçuşu, havalanması, yüksek irtifada yol kat etmesi onun varoluşunun zorunlu ve gerekli kıldığı bir hususiyettir. Bunu gerçekleştirebilmesi için ise iki kanada ihtiyacı vardır. Nitekim İsmail Hakkı Bursevî, beyti şerh ederken: “İnsan kalbi, kuş’a benzetilmiştir; aşk ve şevk ise kol ve kanat’a... Öyle ise kanatsız veya tek kanatlı bir kuş, mesafe kat’etmekten âcizdir ve istediği yere gitmek için dermanı olmadığından yuvasında ikamete mecburdur” (Bursevî, 2012, s. 74) der. Elbette burada kuş da kanat da tasavvufî birer remiz, metafor olarak kullanılmıştır. “Sufiler bedeni kafese, ruhu kuşa benzetirler. Kuşun, yükselebilmesi için tabîi ve ihtiyarî ölümle beden kafesinden kurtulup kudsiler âlemine kanat açması gerekir. Tabîi ölüme mevt-i ıztırârî yani fizyolojik ölüm de denir. Mevt-i ihtiyârî, cismanî ve nefsanî istek ve arzuların fani olmasıdır. Ölüm dünyevi kayıt ve ilgilerden kurtularak Allâh’ın zât, sıfat ve isimlerinde fani olmaktır” (Ece, 2017, s. 620). İranlı şair ve mutasavvıf Feridüddin Attâr’ın, tasavvufî muhtevalı mesnevisi Mantiku’t-Tayr’ı kuş simgesi üzerinden anlatması da dikkat çekicidir. Kanat aynı zamanda gücün sembolüdür. Nitekim Mantiku’t-Tayr’da himmet; çevik ve kuvvetli kanatları olan bir kuşa benzetilirken kanatsızlık, çaresizliğin perişanlığın bir göstergesi olarak zikrolunur (Feridüddin Attâr, 1998, s. 233; 343). Benzer şekilde

Esrârını Mesnevî’den aldım

Çaldım velî mîrî mâlî çaldım (Ece, 2017, s. 807)

diyerek ilham kaynağının Mevlânâ ve Mesnevî’si olduğunu açıkça söyleyen Şeyh Gâlib (1757-1799), Hüsn ü Aşk adlı eserinde “gam ülkesi”nde çaresiz kalan Aşk ile lalası Gayret’in oradan kurtulabilmesi için Hüsn marifetiyle Aşk’a uçuşta tılsımlı bir alev gibi olan Aşkar isimli bir at ile Gayret’e de Aşk’a yoldaşlık yapıp uçabilmesi için “perr ü bâl” gönderir (Ece, 2017, s. 632-633).

Kuşun varoluşsal, tabîi yaratılışının gereği olarak nasıl ki uçabilmesi için kanada ihtiyacı varsa benzer şekilde madde ve manadan mürekkep insanın manen yükselmesi, kemâle erebilmesi için de kanat mesabesinde olan ve insanın ruhî varlığının merkezini teşkil eden kalbinin aşk ile dolması gereklidir. Zira kalp Hakk’ın evi, aşk ise Zât-ı İlâhî’nin tecellisidir. Mademki aşkın kaynağı Zât-ı İlâhî’dir o hâlde aşk, hudut tayin edilemeyecek, kıyısı bulunmayan, sınırsız ve sonsuz bir denizdir. Bu denize girenler yani hakiki aşk yoluna koyulanlar, benliklerinden geçerek “boğulurlar”; ancak bu boğuluş bir acı değil, bir teslimiyet ve vuslat hâlidir. O yüzden ne feryat ne de yardım çağrısı vardır. Mevlânâ, rubailerinden birinde bu düşünceyi şu şekilde dile getirir:

Aşk ân bahrist keş kerân u leb nîst

Bes garka şevend ü nâle ü yârab nîst (Mevlânâ, 2015, s. 11)

“Aşk, ucu bucağı görünmiyen bir denizdir. Onda boğulanların feryad ve iniltisi, yalvarışı olmaz” (Gençosman, 1974, s. 46).

Maddî âlem ile manevî âlem arasında rabîta sağlayan ve âşık dervişleri vecde getiren semânın da bu tür bir fonksiyonu bulunmaktadır. Zira Mevlânâ ve Mevlevîler için semâ manevî yükselişi mümkün kılan bir vecd hâlidir. Dolayısıyla kuşun uçabilmesi için nasıl ki kanada ihtiyacı varsa ruhun da manen “perverîş bulup tayaran edebilmesi” için ona ilahî coşkunluğun kapılarını açacak olan semâ önemlidir. Gerek kuş/kanat metaforu gerek semâ; arzî olanla semâvî olanı, maddî olanla manevî olanı, akıl ile kalbi temsil eder ve hepsinde kesretten vahdete yönelen, yataylıktan uzaklaşarak dikeyleşen bir cephe mevcuttur.

Sonuç

Diğer mutasavvıflarda olduğu gibi Mevlânâ'nın varlık tasavvurunda da dinî ve felsefî meselelerin açıklanmasında aşk merkezî bir yer işgal eder. O, dinî ve felsefî sorunları ele alırken aşkı hem Tanrı ile dostluğun hem de aklî aydınlanmanın kaynağı olarak görür. Bu bakış açısında aşk, yalnızca bir duygu veya sezgi biçimi değil, aynı zamanda insanın varlığı anlamlandırması ve hakikati idrak etmesinde belirleyici bir epistemolojik ilke niteliği taşır. Makalenin konusunu teşkil eden bu beyitte de (*Mesnevî* I/31) aşk, âşık yahut sâlikin manevî seyrini mümkün kılan “kanat” olarak temellendirilmiştir. Beyitte anahtar kavram mahiyetindeki bir diğer sözcük olan “pervâ” sözcüğü ise “meyl, talep ve tâkat” manalarında bu kanadın hareket kudretini bildirecek şekilde kullanılmıştır. Böylece ruhun kesret âleminde vahdet ufkuna yönelişi somut bir kuş/kanat metaforuyla tasvir edilmiştir. Kuşun, kanat olmaksızın uçması nasıl ki mümkün değilse ruhun da aşk olmaksızın yükselmesinin, vahdet göğüne erişmesinin mümkün olamayacağını sembolik bir dille ifade edildiği beyitte, genel manada yaratılışın daha özelde ise insanın yaratılışının mahiyetine işaret söz konusudur. Bu işaret ise cümle varlığın yaratılışındaki aslî ilke olan ve insanın manevî varlığını kuşatan “aşk”a yöneliktir.

Kaynakça

- Abidin Paşa (2007). *Mesnevî Şerhi (Cilt 1)*. (M. S. Karaçorlu, Sad.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Algül, A. (2007). *Sabûhî Ahmed Dede Hayatı, Eserleri ve İhtiyârât-ı Sabûhî Adlı Eseri (1-100. Varak)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

- Altıntaş, H. (2002). *İbn Sina Metafiziği*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Altıntaş H.-Şahin M. (2011). *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Bursevî, İ. H. (2012). *Mesnevî'nin Ruhu*. (S. Ak, Yay. haz.) İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Chittick, W. C. (2006). *Tasavvuf -Kısa Bir Giriş-*. (T. Koç, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Chittick, W. C. (2018). *İlâhî Aşk*. (Ö. Saruhanlıoğlu-K. Filiz, Çev.). İstanbul: Nefes Yayınları.
- Çelebi, A. H. (2015). *Eşrefoğlu Dîvânı*. Ankara: Hece Yayınları.
- Dağlar, A. (2009). *Şem'i Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Dâvûd el-Kayserî (2011). *Aşk Şarabı ve Hayat (Kasîde-i Hamriyye Şerhi)*. (T. Koç-M. Çetinkaya, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Ece, S. (2017). *Hüsnüne Aşk Olsun*. Erzurum: Eser Yayınları.
- Farâbî (2017). *İdeal Devlet*. (A. Arslan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Feridüddin Attâr (1998). *Mantıku't-Tayr (Kuş Dili)*. (Y. Keçeci, Çev.). İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Gençosman, M. N. (1974). *Mevlânâ'nın Rubaileri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Hüseyin Remzî (2018). *Lügat-i Remzî (Cilt I)*. (A. Birinci, Yay. haz.). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- İbn Sînâ (2017). *Risâle fî Mâhiyeti'l-Işk (Aşkın Mahiyeti Hakkında)*. (A. Ateş, İnc. ve Çev.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Kalkışım, M. (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kara, M. (1992). *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ken'an Rifâî (2015). *Şerhli Mesnevî-i Şerîf*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Kılıç, M. E. (2017). *Tasavvufa Giriş (Disiplinlerarası Bir Bakış)*. İstanbul: Sufi Kitap.
- Konuk, A. A. (2011). *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mesnevî-i Şerîf Şerhi I*. (S. Eraydın-M. Tahralı, Yay. haz.). İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Küçük, O. N. (2006). *Fihî Mâ Fih Ekseninde Mevlânâ'nın Tasavvufî Görüşleri*. Konya: Rûmî Yayınları.

- Mevlânâ (2008a). *Mesnevî*. (A. Karaismailoğlu, Çev.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mevlânâ (2008b). *Rubâîler*. (Ş. Can, Çev.). İstanbul: Kurtuba Kitap.
- Mevlânâ (2015). *Rubailer*. (H. Â. Yücel, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Mevlânâ Celâleddin Rûmî (2015). *Fîhi Mâ Fih*. (A. A. Konuk, Çev.), (S. Eraydın, Yay. haz.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- Musluoğlu, F. (2022). *Hayretî Dîvânı (Tenkitli Metin-Dil İçi Çeviri)*. Çanakkale: Paradigma.
- Nasr, S. H. (1985). *İslâm Kozmoloji Öğretilerine Giriş*. (N. Şişman, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Öksüz, Z. (2008). *Hülasatü's-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi*. İstanbul: Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Pala, İ. (1999). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Ruzbihân-ı Baklî (2024). *Abherü'l-Âşıkîn (Âşıkların Hâlleri)*. (E. Taşdemir, Çev.). İstanbul: Sufî Kitap.
- Tahirü'l-Mevlevî (t.y.). *Şerh-i Mesnevî (Cilt 1)*. İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Tanyıldız, A. (2010). *İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî-Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Tatçı, M. (2005). *Yûnus Emre Dîvânı (Tenkitli Metin)*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Uludağ, S. (1991). "Aşk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (4. Cilt s. 11-17) içinde. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yasa, M. (2010). *Rubailer Işığında Mevlana'da Aşk ve İşlevi*. Ankara: Elis Yayınları.
- Zebihullâh-i Safâ (2005). *İran Edebiyatı Tarihi, II. Cilt*. (H. Almaz, Çev.). Ankara: Nûsha Yayınları.